
A vár és a kard. Az erdélyi nemesség anyagi kultúrája a késő középkorban

Adrian Andrei Rusu erdélyi román középkorász régész, 1951. november 8-án született Medgyesen (Szeben megye, románul *Mediaș*). Egyetemi tanulmányait 1974-ben fejezte be a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem Történettudományi Karán, doktori fokozatát pedig 1987-ben szerezte meg, miután sikeresen megvédte dolgozatát, melynek témája a kora középkori Erdély erődített várainak kutatása volt.

A középkori régészet iránti érdeklődését nagymértékben meghatározta a szintén erdélyi származású *Radu Popa* (1933–1993) régész-kutató alakja, aki – Rusu elmondása szerint – munkássága révén úttörőnek számított kortársai között. Mindemellett azt is megjegyzi, hogy Radu Popa oktatói tevékenysége és a középkori régészetben elért eredményei a lehető legnagyobb hatást gyakorolták rá, hiszen Popa az első között tanulmányozta a térség nagyobb középkori városait, emellett a várkutatásban is jelentős eredményeket ért el.¹

Amint az az előzőek során már kiderült, Adrian Rusu kutatásának középpontjában a középkori régészet áll, így az eddig megjelent munkái² is csaknem kivétel nélkül a mai Románia (kiváltképp Erdély) területén feltárt középkori lelőhelyekkel (elsősorban várakkal és erődítésekkel), illetve az általa vizsgált korszak és régió anyagi

1 Adrian Andrei Rusu: *Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania*. Cluj-Napoca, 2008. 11–28.

2 A teljesség igénye nélkül néhány kötet, melyeket a szerző a középkori régészet tematikájában írt: Adrian Andrei Rusu: *Cetăți medievale din județul Arad*. Arad, 1999.; Adrian Andrei Rusu: *Biserici medievale din județul Arad*. Arad, 2000.; Adrian Andrei Rusu: *Cetatea Oradea*. Monografie arheologică. I. Zona palatului episcopal. Oradea, 2002.; Adrian Andrei Rusu: *Castelarea carpatică*. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII–XIV). Cluj-Napoca, 2005.; Adrian Andrei Rusu: *Dicționar de castelologie*. Cluj-Napoca, 2020.

kultúrájával kapcsolatosak. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a szerző nemcsak román nyelvű könyveket és tanulmányokat publikált, hanem magyar, francia, angol, valamint német munkákat is írt – ezáltal szélesebb kutatói körben is megismertette munkásságát.

Adrian Andrei Rusu művei közül egy igencsak terjedelmes és szakmailag tartalmas kötet ismertetésére vállalkoztam. A román nyelvű kötet 2019-ben jelent meg a kolozsvári Mega Kiadó gondozásában, „*Castelul și spada. Cultura materială a elitelor din Transilvania în Evul Mediu Târziu*”³ (magyarul: A vár és a kard. Az erdélyi nemesség anyagi kultúrája a késő középkorban) címmel. E munkájával a szerző egyrészt igyekszik bizonyítani, hogy érdemes Erdély középkorával foglalkozni, annak ellenére, hogy e korszak és régió kapcsán jónéhány ellentmondás mai napig felmerül a középkorszak között, tudva azt, hogy Erdély történetét nagymértékben meghatározta, hogy három nemzet kereste és mai napig keresi benne múltját. Ugyanakkor Rusu – a nemzeti elfogultságnak jelét sem mutatva – egyaránt fontosnak tartja a székely, a szász, a magyar és a román (*vlach*) nemzetekhez kötődő tárgyi emlékek és írott források vizsgálatát, sőt függetlenül attól, hogy hányféle etnikai közösség tagjai írják Erdély történetét, azt „egyetlen király koronája alatti térként”⁴ nevezi meg. Ugyancsak a szerző haladó szellemű hozzáállásáról tanúskodik, hogy román nemzetisége ellenére elismeri, hogy Erdély középkorának ismeretéhez megkerülhetetlen a magyar és német nyelvű források tanulmányozása, melyeket munkái megírásához ő maga is gyakran felhasznál.

Adrian Rusu könyvének másik és talán az utóbbinál fontosabb célja, hogy részletesen körüljárja a késő középkori erdélyi nemesség világát, illetve a hozzá kapcsolódó anyagi kultúrát.

A szerző gondolkodásmódja és kutatási módszerei mellett, szakírói készsége is követendő lehet, ugyanis bár igyekszik az adott lelőhelyek, események vagy tárgyak kapcsán minél részletesebb információt nyújtani, mégis ezt olyan formában teszi, hogy mondánivalója a régészetben és történelemben kevésbé jártas olvasók fi-

3 Adrian Andrei Rusu: *Castelul și spada. Cultura materială a elitelor din Transilvania Evului Mediu târziu*. Cluj-Napoca, 2019.

4 Uo. 21.

gyelmét is felkeltse, ezáltal pedig bebizonyítsa, hogy a „sötét” jelző, a legkevésbé sem tükrözi az erdélyi középkort.

A könyv témája tehát – amint az a címből is kiderül – az erdélyi késő középkori elit anyagi kultúrája, mely egyben az adott korszak és régió mindennapjainak rekonstruálhatóságát is feltételezi. Rusu ennek megvalósítását, olyan leletegyüttesek és – saját vagy mások által végzett – korábbi kutatások ismertetésében látta, melyek az elmúlt években új információkkal egészültek ki.

A kötet tartalmi ismertetését megelőzően, elengedhetetlen annak formai szempontból való vizsgálata, illetve szerkezetének bemutatása. A könyv, első ránézésre jól strukturált és könnyen áttekinthető – 920 oldalas, tehát méretét tekintve is kiemelkedő. Felépítését illetően, a szerző 14 fejezetre bontotta művét (ide sorolva a bevezető és összefoglaló fejezeteket, a névmutatót és az illusztrációkat), ezek egy részét pedig további alfejezetekre bontotta. Terjedelmes kötetét, Rusu a Bevezető (*Introducere*, 7–27. o.) fejezettel indítja, melyben egyrészt összefoglalja az anyagi kultúra – XIX. század második felétől vett – kutatástörténetét, valamint a középkori nemesség, mint társadalmi réteg fogalmát is igen részletesen tárgyalja. Mindemelllett, meglehetősen bőven ír a XX. század – felsőbb ideológiai nyomás hatására végzett – román kutatásairól (melyek irányítását a szovjet mintára átszervezett Akadémiák végezték), a történelemhamisításról, valamint azokról a történészekről, akik előszeretettel folytatták az utóbb említett – mai szemmel nézve történelmileg erkölcstelen – állami megbízású feladatukat. Ugyanakkor, Adrian Rusu igyekszik már a bevezető gondolatai között tisztázni, hogy szembe megy az utóbb említett román nacionalista nézőpontokkal.

A Bevezető után, a szerző tíz különálló fejezetben tárgyalja kötetének témáját. A mű végén, az Összefoglalóban (*Concluzii*, 794–796. o.) Rusu röviden összegzi a kötetben elhangzottakat, továbbá arra biztatja olvasóit, hogy bátran kritizálják, egészítsék ki a könyvben olvasottakat, hiszen a konstruktív kritika mozdítja előre e tudományterületet. Az összefoglalót követően az Illusztrációk (*Ilustrații*, 797–889. o.) kaptak helyet, valamint a Névmutató (*Indice onomastic*, 891–919. o.).

Formai és szerkezeti szempontból szükséges megemlíteni még a jegyzetek, források és hivatkozások szövegben való megjelenítését: ez utóbbiakat a szerző mindig az adott oldal alján tünteti fel. Ugyanakkor a könyv nem rendelkezik külön Irodalomjegyzékkel, így a hivatkozások tartalmazzák az adott tételre vonatkozó bibliográfiai adatokat is.

A kötet szerkezetének ismertetése után, a könyv tartalmi szempontból való bemutatására kerül sor, különös tekintettel a fogalomhasználatra és a szerző által alkalmazott módszertanra. Mindazonáltal, figyelembe véve a könyv hatalmas volumenét, valamint a recenzió terjedelmi korlátait, az egyes fejezeteket csak röviden, érintőlegesen mutatom majd be.

A bevezető utáni első fejezetben (*II. Relevanța surselor*, 28–75. o.) a szerző arra törekszik, hogy bebizonyítsa, egy középkorásznak egyaránt otthonosan kell mozognia az írott források, az ikonográfiai emlékek, az épített örökségek, valamint a régészeti leletek világában. Mindegyik forrástípus kapcsán részletesen kifejti véleményét, illetve, hogy ez utóbbiak miként hasznosíthatók a középkorkutatásban, továbbá megvizsgálja az egymáshoz való viszonyukat is, majd azt a következtetést vonja le, hogy az említett forrástípusok kétségkívül komplementerei egymásnak (például a régészeti leletek sok esetben igazolják az ikonográfiai ábrázolásokon megjelenő tárgyakat).

A következő fejezetben (*III. Istoria protagoniștilor*, 76–99. o.) Rusu először az erdélyi nemesség fejlődését mutatja be – kezdve az Árpád-kortól egészen a késő középkorig – majd a különböző nemesi rangok és kategóriák kialakulását. Mindemellett arra is kitér, hogy milyen feltételek szükségesek a vizsgált korszakban ahhoz, hogy valaki az erdélyi nemesség sorába tartozzon. Ez utóbbi vizsgálatához a szerző a nemesi végrendeleteket véli a legalkalmasabb írott forrásnak, melyek rendszerint jól tükrözik az erdélyi nemesek vagyoni helyzetét és életmódját, ugyanezek felsorolják a végrendeleti örökítésre szánt ingóságok, ingatlan és készpénz vagyont.

A soron következő fejezet (*IV. Stărilor aparente și modelele culturale*, 99–151. o.) először a történelmi Erdély etnikai sokszínűségét tárgyalja, kiemelve a különböző kulturális identitásokat, melyek a

nemesség szintjén is megnyilvánultak – így az anyagi kultúra kutatása kapcsán is érdemes ezeket figyelembe venni. Az erdélyi nemesi kultúra mellett, a szerző külön alfejezetben tárgyalja a paraszti kultúrát, valamint a középkori társadalmi státusz egyik legfőbb tükröképét, az elit által támogatott egyházi beruházásokat (templomépítések finanszírozása, gazdagon megmunkált liturgikus eszközök adományozása). Végül pedig egy külön alfejezetben a királyi és fejedelmi helytartók erdélyi tevékenységéről is szó esik.

Az ötödik fejezet (*V. Centrele de producție și obținerea bunurilor*, 152–215. o.) már sokkal közelebb áll a késő középkori erdélyi nemesség anyagi kultúrájához, ugyanis a különböző ingó és ingatlan vagyonok előállításának és beszerzésének a módszereit mutatja be, továbbá, hogy az utóbbiak miként öröklődnek generációkon keresztül. Mindemellett, a szerző részletesen megvizsgálja az adott korszak piaci viszonyait, a városokban szervezett vásárokat, a mesteremberek és kézművescéhek meglétét (adott esetben ezek külföldi mesterek is lehettek), valamint a kereskedelmi forgalmat, hiszen a nyersanyagban gazdag Erdély mindig kiemelt helyet foglalt el a korabeli Magyarország kereskedelmi hálózatában.

A következő fejezetben (*VI. Apetența la reprezentarea stării*, 216–283. o.) az erdélyi elit önreprezentációjáról, valamint azokról a különböző státuszszimbólumokról esik szó, amelyek kiemelték a nemességet a késő középkori társadalomból. Rusu ez utóbbihoz sorolta a finoman megmunkált ékszerek, díszfegyverek, gazdagon kidolgozott lovassági felszerelések birtoklását, illetve magának a családi címernek is rangjelző értéke volt. Ugyanakkor az önreprezentáció kapcsán a művészeti és a temetkezési gyakorlatokra is bőven kitér.

A soron következő fejezet (*VII. Locația elitelor*, 284–349. o.) az erdélyi elit lakókörnyezetét mutatja be, a különböző épülettípusokat (várak, kastélyok, udvarházak, kúriák), továbbá a nemesi lakóépületek felépítését, kezdve az ehhez szükséges nyersanyag kiválasztásával egészen a belső terek berendezéséig – ezek egy részéhez alaprajzi ábrázolást is mellékel a szerző. Az utóbbiakkal szorosan összefügg a nyolcadik fejezet (*VIII. Inventarul rezidențelor*, 350–453. o.), amely bővebben tárgyalja a lakóépületek helysége-

geinek alkotóelemeit (különböző bútorok, fűtőberendezések, dekorációs elemek), valamint a nemesi rezidenciához tartozó gazdasági épületeket, illetve a szintén státusszimbólumnak tekinthető díszes udvarokat és kerteket.

A nemesi lakóépületek leltáraitól eltávolodva, a kilencedik fejezet (*IX. Averi și utilităȃi*, 454–669. o.) már az erdélyi nemesek ingó vagyontárgyait igyekszik minél részletesebben bemutatni. A szerző ez esetben is alapos munkát végzett, hiszen az olvasó részletesen figyelemmel kísérheti e tárgyak útját, kezdve az előállításukhoz felhasznált nyersanyagok (nemesfémek, drágakövek) beszerzésétől vagy kitermelésétől egészen addig, amíg az adott eszköz valamelyik nemesi család tagjának rangjelző tulajdontárgyát nem képezi (ékszerek, fegyverek, ruhák és kiegészítők).

A tizedik fejezet (*X. Familii de materiale*, 670–720. o.) volta-képpen az előző kiegészítéseként azokat a nyersanyagokat mutatja be, amelyekre a nemesfémeken kívül szintén státusszimbólumként tekintettek a késő középkori erdélyi elit körében. Adrian Rusu ez utóbbiak közé sorolta a drágább, nehezebben beszerezhető kőfajtákat, a finoman megmunkált üvegtárgyakat, a csontból vagy szarvból/agancsból faragott kiegészítőket, illetve a luxuskerámiát és -textileket, valamint a ritka állatbőröket.

A könyv összegzése előtti utolsó fejezet (*XI. Familii de bunuri*, 721–793. o.) összefoglalja mindazt, ami a társadalmi helyzetüknek köszönhetően a késő középkori erdélyi nemesség életszínvonalát és létformáját jelképezi: ilyen többek között, a díszes otthoni környezet, a drága személyes tárgyak, az utazási és szórakozási lehetőségek, valamint a jobb egészségügyi ellátáshoz való könnyebb hozzáférés.

E röviden ismertetett tartalmi összefoglaló mindössze kis töredéke annak a gazdag információhalmaznak, amelyet Adrian Rusu összegyűjtött könyvében. Mindazonáltal, a kötet tartalmi ismertetője betekintést nyújt a szerző által jól ismert kutatási területbe, továbbá az is figyelemre méltó, hogy a régészeti leletek mellett (amelyeket Rusu elsődleges forrásnak nevezett meg) írott forrásokat és ikonográfiai emlékeket is fontosnak tartotta bevonni a kutatásába.

Adrian Rusu a felhasznált szakirodalom tekintetében is alapos ku-

tatómunkát végzett, munkájában a régészeti, a történeti és a művészettörténeti tételek egyaránt fellelhetők. Ezen kívül az írott forrásokat is mélyrehatóan elemezte, elsődlegesen a nemesi végrendeletek és az épületleltárak szolgáltatták számára a legtöbb információt.

Az előzőekben már szó esett a kötet szerkezetéről, tartalmáról, valamint a szöveg stílusáról, viszont érdemes említést tenni a mű formai megjelenéséről, külalakjáról, illetve belső formatervezéséről is. A könyvborítón kék háttér előtt, egy igényesen megmunkált markolattal felszerelt, díszes kard látható, mely már első ránézésre a nemesi reprezentációt feltételezi. A könyvben megemlített illusztrációkat a szerző a kötet végén helyezte el, így nem szakította meg a szöveg folytonosságát. Ezen illusztrációk közé tartoznak a lelőhelyek térképes és/vagy alaprajzi ábrázolásai, a különböző anyag típusú régészeti leletekről (fém tárgyak, kályhacsempék, kerámiaedények) és ikonográfiai ábrákról (freskók) készült fényképek és rajzok. Végül, a könyv szerkesztése és a tipográfiai megjelenése is egyaránt kifogástalan: a szöveg tagoltsága, valamint a betűk mérete is megfelelő, olvasásuk nem okoz nehézséget.

Összefoglalásképpen, az eddigiek során felvázolt szempontok alapján, Adrian Rusu késő középkori erdélyi nemesség anyagi kultúráját ismertető művéről az a következtetés vonható le, hogy mind a régészek, mind a történészek és művészettörténészek számára egyaránt hasznos információkat tartalmaz. Terjedelmes munkája kétségkívül hozzájárul a szakterület előmeneteléhez, ugyanakkor nyitva hagyott olyan kérdéseket is, amelyek megválaszolását már a fiatalabb régészek és történészek generációjára bízta, ezáltal pedig arra ösztönözve őket, hogy folytassák és tovább vigyék munkásságát.

Adrian Andrei Rusu: *Castelul și spada. Cultura materială a elitelor din Transilvania Evului Mediu târziu (A vár és a kard. Az erdélyi nemesség anyagi kultúrája a késő középkorban)*. Cluj-Napoca, Mega, 2019. 920 o.

Botha-Lőrincz Adrienn